

ՄԱՐԴԵՐ

Մ Ե Ր Ժ Ո Ւ Մ

7

«ՊՐՈԼԵՏԱՐ»-Ի
ԳՐԱԳՍԲԱՆ

1871

1871

Արմ.

2-3324a

Պատկերներ բոլոր լեզուներին միացնելու

№ 7

ՊՐՈԼԵՏԱՐԻ

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԶԱՆԱԶԱԿԱՆ
ՄԱՍՍԱՅԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Մ Ա Ր Գ Ս Ր

Մ Ե Ր Ժ Ո Ւ Մ

№ 10066

Գրաւ. խմբ.՝ ԱՂ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Քաղաքիկն՝ Ս. ԴՈՎԼԱԹՅԱՆ

Յգ. Արշա Վարտկած-ի Ա. Յ. Մյանիկյանի անվան

Գրաւիւր 2841. Գլաւիւր 14036. Քանակ 2000

Կապլոն Ղազարի յերկու վորդիներէց կրտսերն էր: Ղազարը փոքր հասակից դարբնի մաս աշկերա լինելով, յերբ մեծացավ, առանձին արհեստանոց բաց արավ իր վարպետի արհեստանոցի կողքին, Մհտեխի դիմաց և շարունակեց դարբնութունը: Զավակներին փոքրուց տարավ արհեստանոց, բայց մեծ վորդին՝ Ակորը չսիրեց մուրճն ու զնդանը. դուրս յեկավ, մի ժամանակ պարապ թափառեց, ապա ընկավ մի խումբ հասակակից ավարա դումարբաղների շրջան. և վորովհետև բավականին լավ ձայն ուներ, մտավ Բեդդեհեմի տիրացու, Թիֆլիսում հայտնի «Քաջալ Տիգրանի» խմբի մեջ, ու մեռելների վրա յերգելով մի քանի կոպեկ փողեր վաստակում ու քելեխի գնում: Ապա դարձավ տիրացու, ամուսնացավ, հորից բաժանվեց ու իր համար առանձին տուն գրեց:

Կապլոն, ընդհակառակը, սիրում էր դարբնութունը. մինչև 20 տարեկան հասակը հոր հետ դարբնութուն էր անում, բայց ամուսնանալուց հետո տեսնելով, վոր ապրուստը դժվարանում է, թողեց հոր արհեստանոցը և իր ընկեր Սիկոյի ոգնությամբ, վարբանում էր Թիֆլիսի յերկաթուղային մեծ արհեստանոցում, մտավ արհեստանոցի դարբնոցը և դարձավ բանվոր:

1914 թվին Սիկոյին ու Կապլոյին կանչեցին իրրև պահեստի ղինվորներ, յերկուսին էլ ուղարկեցին արևմտյան Ֆրոնտը—գերմանացիների ու ավստրիացիների դեմ կռվելու Չորս ամսից հետո Սիկոն վերագարձավ աջ կուրծքը գնդակով ծակված, իսկ Կապլոն մնաց պատերազմի դաշտում:

Ղազարը լսում էր լուռ, սկզբի որերին վոչինչ չէր պատասխանում: Ստամոքսում տրոպ զգացող մարդու նման կուչ էր գալիս, ու փոս ընկած, մարած աչքերը նոսր շեկ հոնքերի տակից դարձնում էր դեպի դռան մոտի անկյունը ու ճճճ անում: Չէր հակահառում, վորովհետև կնոջ առաջարկը նրան թվում էր անիրագործելի ցնորք: Վճրտեղ է Ողեսան... սարերի ու ծովերի յետևը. սև ծովից են կողմը. գնալը հեշտ է. ճանապարհի ծախսը վճրտեղից է գտնելու: Կամ գնա ել՝ թնչ պիտի անի: Ո՞վ գիտե, վորդին հիմա Ողեսայումն է, թե ուրիշ տեղ է գնացել: Վերջին նամակը յերեք տարի առաջ էր ստացվել. եդ յերեք տարվա մեջ ինչե՞ր էյին պատահել, քանի՞, քանի՞ կռիվներ էյին յեղել: Թնչպիսի լուրեր էյին յեկել եդ կողմերիցը: Հիմա Ողեսան ճամ ձեռին է, կամ Կապուռն հիմա ենտե՞ղ է, թե ուրիշ տեղ է գնացել: Ինքը պողպատե չաքմա ու յերկաթե գավազան առած՝ հեքիաթի մարդու նման աշխարհի վճր ծերը պիտի ընկնի ման գա, նրան գտնելու համար: Շատ անգամ էլ վիզը ծռած լուռ ժպտում էր, փոքրիկ Կոլիայի միշտ խոնավ քիթը հաստ ու կոշտ ունելիքի նման մատների մեջ առած, սեղմում էր ու քսում շալվարին:

Բայց քանի կնոջ փաստերը շատանում էյին, ապրուստն էլ անտանելի յեր դառնում, դնալու միտքը Ղազարի համար հետզհետե կարծես խելքի մտտ էր յերևում:

Այդ որից, ահա Ղազարն սկսեց ինքնապաշտպանության դիրք բռնել և կնոջ հետ վեճի մտնել:

— «Գնա, գնա... Ախր ճւր գնամ, այ կնիկ. իսկի մտածում եմ ասածներիդ վրա: Աշխարհը խոտ-

Նրվել ե իրար. մենչևիկ ու դաշնակ, մըստաֆաթ ու
հաղար միլլաթ գլուխ են բարձրացրել, իրար քրքրում
են, աշխարհը արյունի ծով են դարձրել: Ենտեղ, Ռու-
սաստան ինգլիզն ու ֆրանցուզը ուսս զորքի հետ դո-
չի են աալիս, յերկիրը քարուքանդ անում, իրար ձե-
տից խուււմ ու մեկը մեկին ջնջում:

Մարդու հակահատությունը նվային նոր յեռանդ
ներշնչեց: Ինչպես բարկ հնոցի մեջ մի կաթսա ջուր
չուս աստ՝ թշշա, դուրբչի բարձրացնի ու կրակն ափե-
լի բորբոքի, այդպես յեղափ: Կինը կատաղեց, կարծես
այդ աղղանշանին եր սպասում: Նրա հոգնած, նվա-
դած լեզուն կապանքները բաց արափ, ու նվան քարե
կարկուտ տեղաց ամուսնու գլխին:

— Դե աստ՝ վախում եմ, ելի. թամբալ մարդու
խոսք ե. տաշխարհը խառնվել ե իրար: Խառնվել ե՝
խառնվիլի Դու ել աշխարհի մի մասը, դու ել խառնվիլի
Թե չե, փախել ես աուն, ծակը մտել, քաղցած վորքե-
րին սուտ զուրդուրում ես ու դատարկ խոսքերդ կան-
ֆեախ տեղ թափաղա անում: Լորի ել չկա, թե պղնձի
մեջ լցնեմ. գործիլի ել չկա, թե պղինձը կրակին զնեմ:
Մարդ ես, պղակ ունես գլխիդ. դուրս ընկի, զնան, վոր-
դուդ գափ: Թե չդտար, դու ել հետը կորի: Մեկ ե,
մեհիդդ եստեղ պցես, թաղմելիք ել չունենք. տանը
նստած ինչ սղուտ ես աալիս:

Ու քանի զնում՝ կոխիլը բորբոքվում եր: Շատ
անգամ Ղաղարը տանից դուրս եր փախչում, զնում
սափրիչի խանութը, կամ խանչալսաղ Աբաեմի դու-
քանը, ժամերով նստում՝ համ նորություններ հափա-
քելու, համ կնկա նախատինքներից աղատվելու հա-
մար:

Կապլոն տանը թողել եր արգեն ձերացող հորը, պատաճ մորը, հղի կնոջը՝ Հայկանին և յերեք փոքրիկ զավակներին—Մանուշին, Ժորիկին ու Կուլային,—վորսնցից մեծը յերեք ու կես տարեկան եր, իսկ փոքրը մի տարեկան:

Կապլոյի զնալու յերրորդ որը Հայկանը սկեսուրից թագուն զնաց բակու: Երկա՝ Մանանի մտա, ինչ վոր դեղ սրակել տվեց և շորս որ ծանր տանջանքներ կրելուց հետո գերեզման իջալ:

Ղազարի գործը շատ զժվարացալ: Արհեստանոցը լալ չեր բանում, ինքն ուժից ընկնում եր, տնտեսությունը քայքայվում: Մյուս կողմից կյանքն սկսում եր աստիճանաբար զգալի կերպով թանգանալ: Կտաժարովի չեր լինում:

Ավան իրենց հարևան կապալառու Գարոյից սկսեց զինչորսների սպիտակեղեն վերցնել կարելու: Գարոն ինտենդանտական վարչությունից վերցնում եր մեծ քանակությամբ կտորեղեն: ձևում եր և եման զնով կարել եր տալիս աղքատ կանանց—չապիկն ու վարտիկը միասին 9 կոպեկով, շապիկը 5, իսկ վարտիկը 4 կոպեկ հաշվելով:

Արգեն տասը կար անող ուներ Գարոն, յերբ Եվան զիմեց նրա կնոջը և խնդրեց, վոր ամուսնուն առի՝ իրեն ևլ պատվերներ տա Գարոն զժվարությամբ եր համաձայնում, բայց վերջը «խղճալով» նրան, զիջեց և զույգին մեկ կոպեկ պակասեցնելով, Ավային ևլ աշխատանք տվեց, նրան «վերազորած չլինելու համար» մյուս կարանողների վարձից ևլ մեկական կոպեկ կրուճասելով:

1918 թվին, յերբ լուր տարածվեց, վոր Թուրքական բանակը արշավում է Թիֆլիսի վրա, քաղաքում սարսափ ընկավ: Շատերն սկսեցին ծախձիւել տնային կահ-կարասին ու փախչել Հյուսիսային Կովկաս: Գարոն 12 հազար ռուբլիով մի ֆուրգոն առավ իր սարքով ու 4 ձիով, ընտանիքը լցրեց մեջն ու ճանապարհվեց Վլադիկավկազ:

Հազարը ևս մտածում եր փախչել, բայց տեսնելով, վոր անհնարին է վոքրիկ Թոռների հետ վտառվ անցնել 200 կիլոսետր ճանապարհը, իրեն հանձնեց բախտին ու մնաց քաղաքում:

Այդ փոթորիկն անցավ, քաղաքին վտանգ չպատահեց, բայց ապրուստը չափից դուրս դժվարացավ:

Հազարի գործն ավելի վատացավ, յերբ Անդերկովկասը բաժանվեց Պորրդային Ռուսաստանից և Վրաստանում հիմնվեց մենշևիկների կառավարութունը:

Գարոն արդեն վերադարձել եր Վլադիկավկազից, իր գործը շարունակում եր պատվերներ վերցնելով նոր կառավարութունից, բայց կար անողներ լինակը չափից դուրս դժվարացավ, վորովհետև աշխատավորձը նա ավելացնում եր կոպեկ-կոպեկ, իսկ դրամի արժեքն ընկնում եր մանեթ-մանեթ:

Հազարն արհեստանոցը փակեց, շնչին գնով ծախելով սարքն ու գործիքները, մնաց անգործ, նստեց տանը վորբերին խնամելու: Արհեստանոցից տուն բերած մի քանի մանր-մունր գործիքներ, գործիքների մասեր, մեխ, պայտ, կողպեք և այլն կիրակի որերը նա տանում եր «Յարմրկա» և պատահում եր, վոր մի քանի կոպեկ տուն եր բերում: Իսկ Նվան պիշեր-ցեբեկ կարում եր, բայց ստացած արդյունքով ճաղի հաց

եւ չեյին կարողանում գնել: Սկսեցին տան իրեզննները ծախել չնչին գներով: Հետզհետե ծախսիւնցին կամողը, մահաւաղը, թախար, աթոռները, պղնձեղենը և սամովարը: Եւ տանը բան չմնաց ծախելու:

— Թե վոր հապես գնա,—ասում եր Եվան,—ուրիշ բան չի մնում մեզ անելու. պիտի վերցնենք և լակտաներին, գնանք Քուռը լցվենք, քանի վոր ազբասություն եւ չենք կարող անել: Անող պարզես՝ սու՛մից ուզես, սող խալխը Քուռը թափվելու յե գառել, աղքատների թիվը անհամար ու անհաշիվ:

Ղազարն աշխատում եր հուսադրել նրան, թե՛

— Համբերի, հապես նո չի մնա, կապլուն հալքաթկզա. ես մենշեիկներն եւ հո հավիտյան չեն մնալու, սրանք հո կառավարություն չեն, թալանչի յեն: Հալքաթ կզուց-ելոր ելի Ռուսաստանը կզա, համբերքը կը բացվեն, յերկերը լիություն կընկնի:

— Այ, սափը գնեմ յես մենշեիկներին հա,—ասում եր Եվան. — Նիկալային թախախցը զցնցին, թե կոխը վերջանա, ժողովուրդը շունչ բաշի, ժողովրդի որը խափարացրին, կոխը եւ շվերջացալ ու Նիկալայի տեղ հազար Նիկալայ նստեց գլխներիս: Մեր և, թող բալչեիկը դա, ելի: Սիկոն ասում ե՛ Ռուսաստանը հիմի բալչեիկների ձեռին ե. թող դան ելի, մի ևս տանջանքներից ու հազուցը ազատվենք:

Ապա գառնում եր մարդուն նախատելով, թե խոսքը կաուրն և զցում մենշեիկի ու Նիկալայի մասին խոսելով:

— Դու մի կողմը գիր եզ նազնները. կրեմ Նիկալայի գլուխն եւ, մենշեիկներն եւ հետը. դու գնա, վոր-

դուդ գաի. թե վոր նրանից ել մեր հույսը կտրվեց,
ինձ ու քեզ մի թոկ ե պետք. երեխեքին՝ Գուռը...

Ել անկարելի յեղավ դիմանալ: Գիշեր ու ցերեկ
միևնույն խոսքը լսելով՝ «Գնա՛, գնա՛», Ղազարը վճռեց.

— Ինչ ուզում ե լինի, կգնամ: Յերկաթը վոր
կարմրեց ջուրում, պիտի քաշես դուրս, թե չն՝ կհալ-
վի: Ինչպես յերևում ե՝ մեր յերկաթը կարմրել ե...
կգնամ, կամ մի լուր կբերեմ, կամ կսպանվեմ: Հո քո
ձեռից կազատվեմ այ դժոխքի փուքս... Ասաց Ղազարը
դառնացած ու սկսեց մտքում ծանր ու թեթև անել
գնալու հանգամանքները:

Քանի Ղազարը վիճում ու հակահասում եր, այն-
քան Եվան կատաղում ու պնդում եր, վոր նա գնա:
Բայց հենց վոր Ղազարը հայտնեց, թե ուզում ե գնալ,
Եվայի մեջ մի փոփոխութուն յեղավ. կարծես նրա
սրտից մի բան կտրվեց ու ընկավ: Նա լեզուն փորը
զցեց ու դադարեց Ղազարի գնալու մասին խոսելուց:
Մի տեսակ խղճահարութուն եր զգում, այնպես, ինչ-
պես մարդ կզգա, յերբ մեկին հանկարծ հանաքով բո-
թելիս զցի հնոցի բոցերի մեջ: Իսկ յերբ Ղազարը
խոսք եր բաց անում գնալու մասին, Եվան ասում եր.

— Տեսես ճամբեքն ինչպես են, ասում են՝ ճամ-
բեքը կապ են. դողախները մարդիկ են մորթոտում,
դաշաղները թալանում են: Ասում են՝ ծովի վրա վը-
տանդ ե, նավերը չեն բանում, նավերի վրա յիլ մարդ-
կանց թալանում, ծովն են զցում:

Իսկ Ղազարը հերքում եր այդ լուրերը, ասելով.

— Պարտապ մարդու խոսքեր են, պառավ կնկա
զրույցներ. վոչինչ ել չկա: Ինձ թնչ պիտի անեն. հա-
բուստ չեմ՝ թալանեն, ջահել չեմ՝ սպանեն:

Յեզ այսպէս գերերը փոխած մի քանի որ վիճեցին, մինչև վոր Ղազարի գիրքն ամբացավ մի նոր փաստով: Այդ որերը Նոր-Նախիջևանից Ղազարին ծանոթ մի գինեվաճառ եր յեկել, վոր հայանեց, թե կապլոն Ռոստովի կողմերումն ե. ինքը նրան յերկու անգամ անել ե Սազավայա փողոցում գինեվորների հետ շարքով անցնելիս: հետը խոսել՝ շի աջողվել, շգիան, թե արգոյութ, հիմա ել այնտեղ ե, թե վոչ, բայց հաստատ գիտե, վոր այդ կողմերումն ե Ղազարն ուրախացավ. ել գանդաղելու կարիք չկար: Նա գինեվաճառի խորհրդով վճուեց ճանապարհ ընկնել Ռոստով, Նովոռոսիյսկի վրայով, վորովհետե ինչպէս ասել եր նա, Վլադիկավկազի կողմերում թուեց կռիվներ են, ու զըժվար ե անցնել:

Ամենից զժվար քանը ճանապարհածախսի խընդիրն եր: Դրա հետքն ել գտան: Ամեն ինչ ծախելուց հետո տանը մնացել եր Հայկանի կարի մեքենան, վոր կապլոյի նվերն եր իր կնկան ամուսնանալիս: Այդ մեքենան չեյին ծախել, վորովհետե աղայի ու հարսի հիշատակն եր, բայց գլխավորն այն եր, վոր նվան ներանով եր կար անում: Այդ մեքենան ե կապլոյի սըրճագույն գալիբարդին, վոր զորակոչի գնալուց քիչ առաջ կապլոն կարել եր ավել ե կիրակի որերը ծածկում եր, ծախեցին Դարոյին վրացական բոներով, վորի գլխաց Դարոն ավեց քառասուն ու քսան ուրբխանաց «կերենկաներ», կուրսի մեջ թեթե խարելով:

Ղազարը քրտնելով ու տանջվելով մի կերպ իրեն զցեց Փոթի գնացող գնացքի վազոնը ու ճանապարհովեց, իսկ նվան Մանուշի հետ ժորիկի ձեռքից բռնած աչքերը սրբելով տուն դարձավ, պահելու յերեք վորքերին, մինչև Ղազարը կգառնար ու լուր կըրեր:

III

Այդ որից անցել եր վեց ամիս և ուստա Ղազարից վոչ մի լուր չկար: Եվան մտաւտանջության մեջ եր ընկել: Վոչ միայն մտաւտանջվում եր, այլև խղճահարվում:

Ինքն իրեն նախատում եր, թէ ինչո՞ւ պատճառ յեղով ամուսնու գնալուն: Ինքը պարզ, աշխարհ մարդուն ուղարկեց մահվան դուռը: Յեվ իսկապես, ինչ ոգուտ ամուսնու գնալուց: Գնաց տանջվեց, գուցե և սպանվեց, առանց տղից մի լուր բերելու. իսկ ինքը զրկվեց իր ընկերից:

Այժմ, յերբ Ղազարն այլևս չկար, նոր եր զգում Եվան, թէ ինչքան անհրաժեշտ եր նրա ներկայությունը. ու մեկ-մեկ հիշում եր ու մտքում հաշվում նրա արածներն ու տված ոգուտները, յերբ տանն եր. — Կիրակի որերը գնում եր «յարմբրկա», մի քանի շահի վաստակած տուն եր զալիս. առավոտները գնում եր «ձղարո»-ից ջուր եր բերում, մինչև ինքը տունը կըսրբեր. փոքրիկ Կոլային ծնկներին նստեցրած խաղացնում եր, յերկար բխիքը նրա ձեռքը տառվ. կամ գիշերները, յերբ յերեխաները քաղցից չեյին ուզում անկողին մտնել, անուշ խոսքերով խարում եր, շրերը հանում և հեքիսթ ասելով կամ «նանա նանա, օրսանգուլ» յերգելով քնացնում եր: Իսկ յերբ ինքը գնում եր կարը տանելու կամ նոր կար բերելու, կամ գնում եր բազար մի բան ճարելու, Ղազարը տանը նստած պահում եր յերեխաներին, ու Մանուչի հետ տունը սրբում կամ բազն եր ավլում: Գարոյից ստացած կարի վարձը միշտ Ղազարն եր հաշվում և քանի՞, քանի՞ անգամ բռնել եր Գարոյի շախալը, և ինքը պակասը

պահանջել եր: Իսկ հիմա ստիպված Մանուշին եր հաշ-
վել տալիս, զոր այնքան ել վատանելի հաշվապահ չեր,
ինչքան Ղազարը: Ինքն ել զարդոտված ժամանակ
հեաը գրույց եր անում, իսկ սիրան ելած վախաը հեաը
կոզում եր՝ սիրտը դատարկում:

Բայց այդ բոլորը վոչինչ. հիմա Ղազարի ներ-
կայութիւնը հարկավոր եր մի ուրիշ կողմից: Ավան
վերջին ժամանակները ապրուստի մի ուրիշ ճանա-
պարհ եր գտել: Հարեան կանանցից սրտ կամ նրա հետ
գնում եր Գորու ու Սուրամի կողմերը, նույնիսկ Սամ-
արեզի ու Բակուբանի. հին ու մին շորեր տանից
կամ ուրիշներից վերցնելով, տանում, փոխանակում եր
զանազան մթերքների հետ: Բերում եր սիմինդ, լոբի,
ձու, հով, յուղ, պանիր կամ ժրղեղեն. մի մասը տա-
լիս եր շորերի տիրոջը, մի մասը պահում եր իրեն: Այս
ձևով կարողանում եր նա տան պաշարը ապահովել,
բայց ստիպված* եր լինում յերկու-յերեք որով բացա-
կայել տանից, յերեխաներին թողնելով մնակ ու շա-
բունակ մտասանջվելով. թե արդյոք լամպը շուռ չէն
տա, կրակ չեն գցել, կամ մեկն ու մեկը չի՞ հիվանդա-
նա: Թեև Մանուշը մեծ կնոջ պես տանտիկնութիւն եր
անում և տատի բացակայութեան ժամանակ յեզրայր-
ներին մոր նման և՛ գուրգուրում եր և՛ սպտակում ու
սկանջներից քաշելով խրատում, բայց Ղազարի տեղը
չեր բռնի:

Ավան ավելի շատ հիշում եր ամուսնուն այն ժա-
մանակ, յերբ մի փութ սիմինդը կամ դարին շալակած,
առավտար վաղ, լույսը չբացված թռչիվանքի մտից
իջնում եր Սաղը և այս կամ այն ջաղացի մոտ հերթ
եր բռնում, վոր ազա ու տուն տանի: Պատահում և,

մինչև իրիկնապահ նստում եր այնտեղ սպասում, մինչև հերթը իրեն կհասնի: Դողդողալով անցնում եր փայտե նեղ սանդղատն կամուրջով, մտնում եր ջազացր, ինքը ազունը լցնում չանի մեջ, կանգնում կողքին, ալյուրը թիակով մեշոկը ածում: Ապա վառից գուլիս ալրաթաթախ շալակում եր մեշոկը ու անջաբնքալով, քրտինք մաած բարձրանում եր ս. Կարապետի յիւր ու այնտեղից ել յերկուտակիված վեր յնկնելով, դնում եր Քաջիվանքի յետեը, իրենց տուն: Մեշոկը ուսից ցած դցելով, հողնած-հողնած թեթև խմոր եր անում ու մինչև խմորի գալը, մի յերկու հաց քուրայի վրա մեշտով յեփում եր ու յերեխաներին բաժանում: Մանուշը նրան ոչնում եր ջուր տալով, աման կամ սփռոց բերելով, կրակ անելով. Ժորիկը խմորից բլիթներ եր շինում փոքրիկ, ճնճա կտուցի նման քիթը խմորոս ձեռներով սրբելով ու մանր տատակերը գուրս դցած սվավալով: Իսկ Կուլան նվառի թեխ տակից կամ սուփրի վրայից բարակ ու յերկար մատներով խմորը փախցնում բերանն եր կոխում. իսկ յերբ կշատնում եր, ալյուրով ներկում եր իր յերեսն ու գուլիսը, կամ խմորը քսում եր տատիկի յերեսին, ապա փախչում նրա ձեռքը չընկնելու և չդնքսվելու համար:

Ամեն անգամ, յերբ նվան սիմիոզը շալակած իջնում եր, կամ ալյուրը ուսին դրած բարձրանում, ճանապարհին բեռը ցած եր դնում, մաշված չի դեյրայի փեշով սրբում իր նեղ, գուրս ընկած ճակատի ու սուր, յեռանկյունածն քիթ վրայից հոսող քրտինքը ու խշում Ղազարին:

— Սե գար իմ գլխին, Թնչ արի յես: Հիմի եստեղ լինեը Ղազարը, յես ես որը կքաշեյի.— Ու ամե-

նից շատ նա բարեկանում ու տանջվում եր այն մըտ-
քից, վոր չեր իմանում, թե այդ բոլոր տառազանք-
ների պատճառը թիւ է, վոր ձեռք զցի կոկորդը, քրքրի
նրան ու վերջն իրենն եր դանում հանցավոր:

Նրանց տունը կպած եր Խոջիվանքի պարսպին և
ճակատով նայում եր Արսենալին: Մի փոքրիկ տուն
եր, յերկու սենյակից բաղկացած, վոր ուստա Ղազար-
ը անփեսա գնալով Սվայի մոր, այրի Բեթեանի մոտ,
ժառանգել եր: Ինքը, ուստա Ղազարը, յերեսուն տարի
տառջ կալատող Գասպարի հետ տունը նորոգել եր հիմն
ի վեր: Ինքը քար ու ցիխ եր նալիս, ջուր ու աղյուս
եր տալիս, Գասպարը շարում ու ձեփում եր, վորի
համար Ղազարը նրան տվեց 10 ուրլի և գործն ավար-
տելուց հետո մի լավ քեֆ սարքեց նրա պատվին,
չորս մանեթ ու կես ծախսելով:

Կապլոն մեծանալով, տունն ավելի կարգի զցեց-
հողե հատակները տախտակեց, բակը պարսպով պա-
տեց և մի քանի ծառ տնկեց: Յերբ կապլոն ամուս-
նացավ, մի սենյակում ինքն եր ապրում ընտանիքով,
մյուսում Ղազարն ու Սվան: Կապլոյի գնալուց և հար-
սի մահից հետո բոլորը տեղավորվեցին վորդու սենյա-
կում, իսկ յետևի սենյակը դարձրին խոհանոց ու մա-
ռան: Տունը հնացել եր, խարխիվել, դուռը փոզոցի
կողմից ծովել ու գետին եր իջել, այնպես վոր հաղիվ
եր բացվում ու խփվում. իսկ դրսից կարծես գետնի
մեջ իրված ցանկապատի՝ ներկը տված ու կնճռտված
տախտակ լիներ:

Մի օր, իրիկնապահին, Գորուց նոր վերադար-
ձած, Սվան մի քանի հատ խնձորի չիբ ու մի-մի կը-
տոր հաց յերեխաներին տալով, լոբին դրել եր կրա-

կին, ինքը նստել էր դռան առաջ, իրենց հարեան Սի-
կոյի մօր հետ, պատմում էր նրան իր ճանապարհոր-
դությունն ու զանգառովում կյանքից, Սիկոյի մայրը,
Սալոմեն, մի մանր դիմազծերով, ցամքած, բայց դե-
ղեցկաւթյունը չկորցրած, խոշոր, արագաշարժ սե-
քերով վրացուհի, սիրտ էր տալիս նրան զուլպա գոր-
ծելով.

— Աղջի, շատ ել միաք մի անի. Սիկոն ասում
է՛ հապես չի մնա, — ասում է, — շուտով բալլեիկները
կզան, աշխարհը կփոխվի, ես ծանր որերը կանցնեն:

— Մ՛հ, ի՛նչ անեմ, թե կզան: Ինձ ի՛նչ, թե կը-
զան. դան՝ ինձ համար մազո՞ն են բերելու: Դու ասա
խմենք դան:

— Մի ասի, Եվա ջան. վոր դան, լավ կլինի: Սի-
կոն ասում է՛ իրանց սող զավոզը նրանց և սպասում.
Քաղքի բոլոր բանվորներն էլ, — ասում է, — պատրաս-
տություն են տեսնում ես կառավարությունը պցելու,
նրանք վոր դան, աշխարհը շուռ կզա, հապես չի մնա:
Աղքատ խալիս որը կլավանա:

— Բա, ասում են՝ մըթամ դրանք խալիսին կո-
տորում, թալանում են, — ասաց Եվան տարակուսան-
քով:

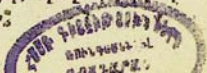
— Ի՛... ի՛... — վրա բերեց Սալոմեն ժպտալով,
— թալանեն՝ թալանվողին թալանեն, քո ի՛նչը թա-
լանեն, կամ ի՛մ ինչը... Ասած է՛ կովի մեջը քամար
ուռնեցողի քամարը կթոցնեն, յափուռնջավորի՛ յափուռն-
ջին. տկոթ մարդուց ի՛նչը պիտի ասենն: Բանը թա-
լանի ընկնի՛ հալա մի բան էլ քեզ կհասնի:

— Վ՛հ, քոռանամ յես... Սալոմե ջան. ինձ հար-
կավոր չի. վոչ կոի՞նե եմ ուզում, վոչ թալանից բա-

3258
 մին. հարամ ծեղը թող իմ տունը չմտնի: Ասա՛ կապ-
 լոյիս փորձանք ուստ չգա, Ղազարը սող-սալամաթ
 տուն գա, ել բան չեմ ուզում: Թե չե՛ կա ի՞նչ ե իմ
 կյանքը: Դիտե՛ս երեկ ի՞նչ որ եմ քաշել: Մի սաղ ըս-
 տանցիկ, կարդի՛նկեն ձևուիս, վազոնի դոնիցը մի ձե-
 ուով կախ ընկած, սանդուխքի վրա կանգնած եմ յե-
 կել: Ի՛նչ եր մնում վագոնի տակն ընկնելի: Վոր միտս
 ե դալիս, թե եզուց մթնախառն պիտի գնամ Ղազարցի
 դռանը քուչի մեկել ձերին ոչերե՞զ կանգնեմ, սիրտս
 խառնում, գլուխս պտտվում ե: Սահաթի իրեքին ել
 ցած եմ լիջնում, ելի գնա երկու-իրեք հարյուր մարդ,
 կնի՛, երեխա մեղուհներով, խուրճի՛ններով, տոպրակ-
 ներով, դաստամալով, ազուխով իրար վրա թափված
 ոչերե՞զ են բռնել, վորը գարի, վորը սիմինդ, վորը ցո-
 րին, վորն ել հավի կուտ են բերում, թե աղան: Շա-
 տըն իրիկունն ե գնում, ենտեղ ել քնում ե գետնի վը-
 րա, բաց յերկնքի տակ, շատ անգամ անձրևի, ցեխի
 մեջ: Նրեխնքս ել մեծ չեն, թե հետս տանեմ, կամ
 մեկն ու մեկին ուղարկեմ: Մանուշն ե մեծը. ապա
 ի՞նչպես յեա են երեխին կես գիշերով դուրս գցեմ, ան-
 թե չե՛ նա ի՞նչ կբաշարի Ղազարց գնալ:

Եվայի սիրտը լցվեց, ուզում եր լաց լինել, բայց
 հանկարծ ջրակալած աչքերի առաջ, ինչպես մառա-
 խուղի մեջ՝ պատկերացավ կապլոյի աներ խանջալսազ
 Արտեմի կերպարանքը ծուռը վզով, վոր իրենց տան
 կողմն եր գալիս: Դեռ Արտեմը նրանց չհասած, Սալո-
 մեն փեշերը թափ տալով վեր կացավ, թելի կծիկը
 դրեց թևի տակ ու հառաչելով սասց.

— Կանցնի, կանցնի, Եվա ջան, դարդ մի անի,
 սիրտդ մի բարակացնի:

Ու շատոյ հետացալ:

Արտեմը տուն մտալ, ձեռը տարալ արխալուղի գրպանը, ձախ ձեռով վեշի տակից գրպանը բռնեց ու աջով խնչ-վոր մի բան փնտռելով գրպանում, ասաց Նվային, մեծ հոնքերի տակից աչքերը զցելով իր զըրպանին ու կարծես վոչ Նվայի, այլ իր զըրպանի հետ խոսելով.

— Աչքդ լուս, խնամի. Ղաղարն եկել է:

— Ի՞նչ, վույ քի... Ի՞նչ էս ասոււմ, — աղաղակեց Նվան, ու ծնկները թուլացած՝ հազիվ իրան գցեց Քախտաձև կտպած տախտակների վրա:

Վորովհետև Արտեմն այդ լուրն այն յեզանակով է գեմքի այնպիսի արտահայտությամբ ասաց, վոր կարծես մահվան բով հաղորդելով, մխիթարանքի խոսք եր ասոււմ՝ «Ասոված ողորմի հոգուն»:

Ու զգալով իր խոսքի տոնի ծանրությունը, նայեց Նվային ու ավելացրեց.

— Հն, ի՞նչ վախեցար. եկել է, սուտ չեմ ասոււմ:

— Բա մեր է, վոր եկել է:

— Ա՛յ, հատեղ է, ասաց Արտեմը, նայելով զըրպանին, կարծես Ղաղարը գրպանոււմ լինէր, և ձեռը զըրպանից գուրս քաշեց, մատների արանքում մի կեղտոտ հմբթված թուղթ հանելով.

— Ա՛յ, թուղթ է գրկել:

— Բա ի՞նքը վորտեղ է:

— Յխեթոււմը. այ էս թղթի մեջ գրած է. Մանուչն մեր է. կարամ կարդա. կանչի թող կարդա.

Մանուչը, վոր մյուս սենյակում սիմինչ եր խտակոււմ, նրանց ձայնի վրա ներս յեկալ: Ներս վազեցին նաև մյուսները:

— Ապօ, Մանուշ ջան, կարգա, սօսաց Եվան, վերցնելով Արտեմից փոքրիկ, քառանկյունի մագա-
 զաթանման թուղթը, ծնկան վրա դնելով հարթեց,
 նայեց մի յերեսին, ապա շուռ տվեց մյուս յերեսը,
 կարծես ուղեկով հոտ քաշել ու մեկնեց թոռանը:

Մանուշը՝ թուխ դեմքը կարմրած, յերկար թիր-
 թերունքների արանքում խլվացող կապաավուն աչ-
 քերը թղթի վրա խաղացնելով, մատը բռների տակ
 սեղմելով, կուրծքը տախտակին դիմ տված սկսեց կրմ-
 կրմացնել: Դնչի նուրբ աղվամազների ու քունքերի
 վրա քրտնքի մանր կաթիլներ թափու: Ծուռը սողերով
 ու խառնիխուռն տաներով զրած հետեյալ խոսքերը
 կարգաց Մանուշը:

ԵՇուտով իմ պսակի թուղթը, կամ թագա բաշ-
 քորթ հանեք ուղարկեք ի քաղաքն Մցխեթ, միկիտան
 Դիզոլի վրեն, Ղազար Բաղդասարովին տալու համար:
 Զուշացնեք:

Ուրիշ վոչինչ:

Եվան բան չհասկացավ: Աչքերը լայն բացած,
 ապուշի գեմքով նայեց Արտեմին ու ինչ վոր բան եր
 ուզում ասել. բայց շրթունքները ծոժովեցին, ու նա
 աղլուխի տուտեքը փոքրիկ բերանին դնելով, սպեց.
 կարծես բռտեքը հրելով գեպի կոկորդը, վորտեղից
 խեղդվողի խապոս խախոց լսվեց:

Արտեմը նստեց ու սկսեց բացատրել, Ժորիկին
 ու կուլային մի-մի «այտնուշկի» տալով զրպանից և
 Մանուշի հետ դուրս ուղարկելով:

— Ղազարին Յիսեթումը բռնել են, չեն թողում
 գա քաղաք: Ուզում են Երևան ուղարկեն, ան յես՝
 Հագիկավկադ: Հալրաթ բաշքորթը կորցրած կլի, զրա

համար չեն թողում դա: Են կողմի ճամբեքը հիմիկապած է, ոչովի չեն թողում դեար անց կենա: Են կողմից եկողին ասում են՝ բալլեիկ է, ան բալլեիկի թըղթեր է բերում հեար:

— Այ, հողեմ դրանց գլուխը յես, հա. — ասաց Եվան սրտալի ու շանչելով գեպի դուռը: Նա թնչ բալլեիկ է, բալլեիկի թղթի հեա թնչ գործ ունի: Ան նըբան թնչ բաշբորթ է հարկավոր. սալգաթացու հո չի: Յես յերսունհինգ տարվա կնիկ եմ, մի որ չիմացա, վոր նրանից բաշբորթ հարցնեն:

— Ինչ վոր է, հիմի բանը հապես է, խնամիմարգուդ վասը ենտեղ, Յրեթումը կապել են, ու մինչի հասեղի պոլիցիցը թուղթ չհանես, չգրկես, չեն թողի, վոր դա. հալա կչարչարեն ել: Առավասը գնա պոլիցեն, կամիտարին խնդրվի, վոր մի թուղթ տա, թե Ղազարը քաղքումը մեծացած, հասեղ պասկված, տուն ու տեղի տեր մարդ է, ու մշտական ապրել է քաղքումը ու գործով գնացել եր Փոթի Իսկի միտսի, թե ինչի համար եր գնացել. թե կհարցնեն, ասա՝ շտտեր եր տարել ծախելու, ան եղենց մի բան մողռնի: Վոր իմանան տղեղ են կողմերումն է, ու Ղազարը նրա յետեիցն եր գնացել, վայ թե ուրիշ բան մտածեն ու չը թողեն դա:

IV

Ուստա Ղազարն այտեղից այնտեղ անցնելով, յերկար թափառելուց հետո, ընկավ Ռոստով: Վրչ մի տեղ լուր չիմացավ Կապլոյի մասին. միայն Ռոստովում պատահեց մի ծանոթ տանկաստանի բուլկի ծախողի, վոր նրան ասաց, թե նրա տղային տեսել է,

բայց հիմա զժվար թե այդտեղ լինի, քանի վոր նա բուլկեհներէ զորքի հետ եր. հիմա նրանք Ռոստովից հեռու, ձվ դիտե մորտեղ, կուիլ են անում: Ղազարն ավելորդ համարեց մնալ, վորովհետև այդ կողմերում թուռդ կոխիներ եյին տեղի ունենում, քաղաքները մեկի ձեռքից մյուսին եյին անցնում. ինքն ել ապրելու հետք չուներ: Նա վճռեց վերադառնալ: Մեծ նեղություններով անցավ Վաղիկավկազ, այնտեղից ել Դուշեթ և Դուշեթից մի քանի զաղթականների հետ վտտով ճանապարհ ընկավ դեպի Թիֆլիս: Հայ-վրացական պատերազմը նոր եր վերջացել: Հայաստանում զաշնակցական կառավարությունը, վրաստանում մենշևիկներն աշխատում եյին «ոտար» տարրերից թեթեւացնել յերկիրը: Յերկու տեղումն ել խիստ «ազգայնացումն» եր կատարվում: Մենշևիկների ներքին գործերի միջնորդ Ռամիշվիլին խիստ հրաման եր ավել, վոր թույլ չտան ոտար ազգերին, մանավանդ ռուսներին ու հայերին, Թիֆլիս մտնել: Իսկ յեթե կասկածելի վրացի յե գալիս, ձերբակալեն և անմիջապես ուզարկեն Թիֆլիս:

Ահա հենց այդ որերին Ղազարը հասավ Մցխեթ: Յերբ նա ղնաց կայարան, վոր տոմսակ առնի, ասեցին, վոր տոմսակ չեն տալիս մինչև կամենդանտից անցաթուղթ չներկայացնի: Նա իր ուղեկից զաղթականների հետ յերբ կայարանում մի մարդուց հարցնում եր կամենդանտի տեղը, բերդանի հրացանն ուսին մի միլիցիոներ շտապ մոտեցավ նրան ու ընկերներին և ըսեց՝ հրամայեց «առաջ ընկնել»: Նրանց տաքան կայարանից հեռու մի ընդարձակ ցանկապատի մատ, դուռը բաց արին ու ներս առան: Բա-

կի մի կողմը, դետնից քիչ բարձր մինարկանի տան հին, ճոճուցող յերկաստիճան սանդուխքից բարձրացան և մասն մի ընդարձակ, տախտակի խորդուբորդ, ցեխտա հասակով սենյակ, վորի մեջտեղը, մի հին սեղանի մոտ մի մարդ ինչ-վոր թղթեր եր ստուգում:

Յերբ հերթը Ղազարին հասավ, նա ցույց ավեց Ռոստովից ստացած մի վկայական, վորի մեջ գրված եր նրա ծննդավայրը—Յերևանի նահանգի Հ. գյուղը, վորտեղից ինքը 4 տարեկան հասակում իրենց ընտանիքի հետ տեղափոխվել եր Թիֆլիս:

— Դու ուրեմն Յերևանցի ես,—ասաց նրան սեղանի մոտ նստած մարդը, վոր ըստ յերևույթին կամենականաբար գրադիրն եր, միամտամանակ և նրա ողնականը, վորովհետև վոչ միայն գրում եր ու նշանակում, այլ և կարգադրություններ եր անում:

— Վժրտեղից ես գալիս,—հարցրեց նա վկայականին նայելով:

— Լադիկավկադից,—ուզեց ստեղ Ղազարը, մոռանալով, վոր վկայականը Ռոստովից եր ստացել:

— Սուս ես ասում, սխերո, Ռոստովից ես գալիս: Ելի վժրտեղ ես յեղել, բարկացավ գրադիրը:

— Ձե, մատաղ, ուրիշ տեղ չեմ յեղել:

Ինչ էյր շինում են կողմերը. բալչեիկների մոտ էյր հա: Չամադան, սնդուկ ունեն հետդ. քանի՞ փուլթ թուղթ ու թուղթիկ ես բերել հետդ Թիֆլիսում բաժանելու համար. բալչեիկները լավ փոշ են ապլիս հա, դրա համար:

— Ինչեր ես ասում, այ մարդ. յես իմ ցավի համար էյի գնացել. ապրել չեր լինում, ասեցի՞՜ զնամ են կողմերը վոտի վրա առուտուր անեմ, կամ փեշակա

բանացնեմ. յես արհեստավոր ծեր մարդ եմ, ի՞նչ գործ ունեմ զալմադալի հետ:

— Լսվ, արհեստավոր ես, գնահ քո յերկիրը, արհեստդ բանացրու: Ես ե, շուտով Թիֆլիսից հատուկ դնացք կգա, կգնաս քո յերկիրը:

— Այ մարդ սատծու, իմ յերկիրը Թիֆլիսն ե, յես ենտեղ մեծացել եմ, ամուսնացել, տուն-տեղ, կին, յերեխա, թոռներ ունեմ ենտեղ:

— Դու Թիֆլիսի մարդ չես, Հայաստանցի յես, գնա քո Երևանը, կամ քո բալչեիկների մոտ՝ Մոսկովի կողմը:

Ել չուզեց լսել նրան, և յերբ Ղազարը վիզը ծըռած փորձեց նորից խնդրել, գրազիրը բարկացավ ու հրամայեց ամբողջ խումբը դուրս տանել ու խառնել մյուսներին:

Դուրս տարան նրանց, Ղազարն այստեղ նոր իմացավ, վոր մի քանի հարյուր հոգի հավաքված կալանավորի վիճակումն են և սպասում են դնացքի, վոր նրանց պիտի Վրաստանի սահմաններից դուրս տաներ:

Հենց յերեք որ առաջ նոր խիստ հրաման եր ըստացվել ներքին գործերի մինիստրից, վորի մեջ ասված եր, թե իր հրահանգները ճիշտ և անթերի չեն կատարվում, և շատերը այս կամ այն ճանապարհով մտնում են Վրաստան: Խիստ հրամայվում եր, վոր այդ առթիվ յեղած հրահանգները ճշտորեն, տառացի կատարվեն, վորի համար անձնապես պատասխանատու յեն տեղերի բոլոր կառավարական ներկայացուցիչները—նահանգապետները, գավառապետները, շրջանային, գյուղա-

կան և այլն կամխարները և մանավանդ կամենդանաները:

Ղազարի ջանը գող ընկավ: Ի՞նչ աներ, յիթև իրոք իրեն ուզարկելին ուրիշ տեղ: Տունը մզ գիտե, ինչ վիճակի մեջ և. Բնչպես պիտի ապրեն առանց իրեն. ինքը Բնչ պիտի անի ուրիշ յերկրում: Սկզբում նրան անհավատալի յեր թվում թե այգպիտի բան կըլինի. չեր հավատում թե կկատակածեն, վոր ինքը Թիֆլիսեցի յե, կամ իրավունք չեն տա Թիֆլիս մանկու: Ձե՛ վոր ամբողջ Հավարարը իրեն ճանաչում և. պոլիցիան ել գիտե. այնտեղի ծառայողներից շատերը նույնիսկ իրեն ճանաչում են: Բայց յերբ յերկու որ անցավ, և նա տեսավ, թե ինչքան մարդիկ են հավաքվել, ու նրանց հետ ինչպես են վարվում, կատկածը վերացավ: Գրանից հետո սկսեց մտածել մի հնարով Թիֆլիս գնալու մասին:

Նրանց «լազերի» մոտ մի գինեստուն կար, վորտեղ թեյ ու ճաշ էլ եյին տալիս: «Կալանավորներից» շատերը այդտեղ եյին ճաշում, թեյ խմում: Միկիտանը մի կարճահասակ, հաստլիկ, կարմրերես, շեկ մազերով, զվարճախոս ու ժպտադեմ մարդ էր, Գիգուի անունով: Նա այդ բանքախա հյուրերին՝ կատակներով համեմած ճաշ ու գինի յեր թավազա անում, սիրտ էր տալիս, վոր չախրեն. միաժամանակ չեր զլանում խրատներ ու խորհուրդներ տալ: Ձխմող մարդն ել գնում էր Գիգուլու գուքանը, գինի գնում առաջը, նրանից մի խորհուրդ հարցնելու, կամ մյուսների— իր վիճակիցնների հետ խորհրդակցելու համար: Գիգուլին հին ծանոթ դուրս յեկավ Ղազարին, վորը մի ժամանակ գինու հետ բարեկամ էր:

Անա այս Գիգուու խորհրդով ուստա Ղազարը վճռեց նամակ ուղարկել կնոջը, վոր Թիֆլիս մտնելու արտոնաթուղթ վերցնի, ուղարկել:

Գիգուին դախլի տակից մի հին, արգեն դեն գրքած դավթար հանեց, վորի վերջում մի յերկու թերթ մնացել եր չղրած, պատուեց մի կտոր, մատիտը կոխեց բերանը, լեզվով լավ թրջեց ու գրեց վերոհիշյալ նամակը: Հենց նույն որը, յերբ կոնդուկտոր Պետրե Բոբ ձեն մտավ գինետուն յերկու բաժակ գինի խմելու, Գիգուին ձեռը նրա ուսին խփելով ասաց.

— Պետրե ջան, ման ոլում, ես գիրը հետդ տար բաղաք, վոսկերիչների շարքում հարցրու խանչալսազ Արտեմին, կգտնես, իրան կտաս: Ու յերբ Պետրեն թուղթը խրեց գրպանը. Գիգուին մի բաժակ ել լցրեց ու թավազա արավ:

Ինչպես տեսանք, Պետրեն իր պարտքը կատարեց՝ հաջորդ որը նամակը հասցնելով Արտեմին:

V

Նամակն ստանալու մյուս որը Եվան չգնաց Ղազարաց: Առավոտը վաղ մի ամանով սիմինդ գրեց քուրային, Մանուչին պատվիրեց վոր մտիկ անի, մինչև իր գալը: Յեթե, բան ե, ինքն ուշանա, Մանուչը թող խաչած սիմինդի ջուրը քամի, ու սիմինդը տա յերեսեքին ուտելու. մի-մի կտոր ել հաց բաժանի:

Ինչ վաղ եր, յերբ Եվան հարցնելով մտավ միլիցիատուն: Յերկար պատշգամբում, խունացած շինելը հագին, ձեռքերը զրպանում մի միլիցիոներ նըստած տարուրեատին, մեջքը տված ճաղին նիրհում եր, յերբ Եվան բարձրացավ սանդուխքներով:

Միլիցիոնները քնաա գեմքով, նիհար, գեղնավուն րրգոտ մորուքով, աչքերը սառած, միջին տարիքի մորդ երւ նրա հարցին պատասխանեց անտարբեր, հորանջեղու պատրաստ հայացքով, թե՛ գեւ վաղ եկանցելոյարը ժամը իննին հրացովի, իսկ կամխարը 11-ից շուտ չի գաւ եվան թեերի սե, խուսացած շալը քաշեց դռներին ու նստեց յերկար նստարանին, իրանիրան ինչ վոր մտմտալով:

Ժամը իննից պատշգամբը հեադնեռն կենդանանում երւ Գալիս եյին զանազան մարդիկ, մասյան կամ պայուսակ կանաւակերին — միլիցիոններն եր կամ ուրիշ պաշտանյաներւ ներս եյին մանում, կամ գուրս գալիս: Գալիս եյին կանայք կամ տղամարդիկ, հերթադահ միլիցիոններին ինչ-վոր բան էյին հարցնում. վոմանք յեա եյին զնում, վոմանք նստում եյին նրստարանին, վոմանք ել ծխելով կամ մտածմունքի մեջ խորասուզված, պատշգամբում յեա ու առաջ եյին անում: Նստարանի վրա յերկար ու մեկ շարվեցին զանազան այցելուներ, պիսավորուպես կանայք, շատերն ել նստարանի վրա տեղ չգանելով, հատակին շարվեցին վոտները հաղաքած, իսկ ավելի համարձակները վոտները յերկար մեկնած:

Ժամը մեկն եր, յերը եվան մտալ միլիցիապետի կարինետը՝ կամխարը՝ լիք-լիք, կարմրավուն թուխ գեմքով, հաստ շրթունքներով ու բիխերով, քառակուսի յերկար սե մորուքով մի մարդ, նստած եր թիկնաթոսին, աջ թեը հենած աթոռի բազկին, ձախ ձեռը սեղանին դրած, ինչ-վոր բացատրություններ եր լըսում առաջը կանգնած մի խեղարավոր պաշտոնյայից:

Յերբ նա նայում էր այցելուին, աջ աչքը մի տեսակ խփվում ու բացվում էր, կարծես աչքով անկլիս լինելու Խենթարավորը դեռ դուրս չզնացած, մի միլիցիոններ ներս մտավ, ինչ-վոր զեկուցեց ու դուրս գնաց և մի բուպեյից հետո ներս մտավ. յետևից բերելով մի չեչոտ, կարճահասակ մարդու և մի սաստիկ ջղային զիմազծեր ունեցող յերիտասարդի: Յերևում էր՝ սրանք դեռ դրսի կռիվը չեյին ավարտել. չեչոտը գողացող շրթունքներն ու քթածակները լայնացրած փնչացնում էր, ինչպես ծանր մենամարտից հետո ըմբիշը, իսկ յերիտասարդը յերկար կզակը գողացնելով անարյուն աչքերը խաղացնում էր՝ հարձակվելու պատրաստ կաավի հայոցքով:

— Դուք, ինչ է, չեք յենթարկվում որենքին, — ճշաց կամխարը սուր ձայնով, — Ի՞նչ է. Ռուսաստանից կտրվեցինք, Սիրիբի ահը սրտներիցդ դուրս յեկավ, հա... Վրաստանն էլ Սիրիբի ունի, մի վախենաք, ենպես տեղ քչեմ, վոր Սիրիբին յերանի տաք:

— Աղմ, ախր ինձ վրա ինչի՞ յեն պրատակուր կազմել, յես մեղավոր չեմ. յես իմ բնժինը տվել եմ, — ասաց չեչոտն աղաչական տոնով:

— Լավ, ձեռք կտրիր, — գուաց կամխարը տեղից թռչելով ու վոտը գետնին խփելով, հրամայեց միլիցիոններին. — Տար սրանց ծակը ղցիր. մինչև չկարգադրեմ, չհանեք:

Միլիցիոններն անմիջապես յերկուսին էլ դուրս տարավ բոթելով ու թույլ չտալով բարկությունից դողացող յերիտասարդին խոսելու:

— Դժև ինչ էս ուզում, — դարձավ հանկարծ միլիցիապետը խստաձայն, Եվային, վոր մի բուպե տեղ

այս տեսարանից սաստիկ սրդողած գլուխը կախ եր
զցել ու կարծես զղշացել եր ներս դալուց:

— Մարդուս համար բաշքորթ կմ ուղում, ան մի
թուղթ,—ասաց եվան ցամաք ձայնով.—քո ցավը տա-
նեմ, մի թուղթ տուր, վոր Յիսեթիցը թողնեն դա,
գնացել եր են կողմը, բաշքորթը կտրցրել և, չեն թո-
ղում քաղաք դա:

— Վճր կամխոսարիտան ես ապրում:

— Հը՞,—չհասկացավ հարցն եվան ու տարակու-
սած նայեց կամխոսարին:

— Տունդ վճրանդ և. վորանդ ես ապրում:

— Շխլոյի թագումը. Հավլաբար. ցավդ տանեմ,
աստված վորդիքդ պահի, մի թուղթ տուր.

— Գնա յոթերորդ կամխոսարիտա, Հավլաբարի
«ուչաստկենն», ենտեղ թուղթ կտան,— ասով կամխոսարն
ու մտով կողքի սենյակը:

Եվան կարծեց, թե նա դնաց, վոր թուղթ դրեմ
տա, կամ նման մի բան: Սպասեց, սպասեց, մինչև
միլիցիոնները նրան տասց.

— Ել մւր ես սպասում, չիմացամը կարգադրու-
թյունը. դե գնա կլի:

Եվան դուրս յեւով:

Մինչև տուն հասավ, ուշ եր. հարեան կանայք
ասացին, վոր հիմի կամխոսարիտաում մեծերից վոչ
վոք չի լինի. Յետաձգեց վաղվան:

Արտեմը յերեկոյան խրատում եր եվային.

— Վոր գնում ես պոլիցա, ան կանցիլար, դե-
մուդեմ մեծի մոտը չպիտի գնաս. փոքրերից պիտի
սկսես. փոքրին պատմի քո ցավը. հալա թե կարող

ես, մի բան ել խոստացի. ավելի լավ է՝ հենց տեղն ու տեղը բուռը կոխի:

Մյուս որը, առավոտյան ժամը 8-ին Եվան Թաշկինակի ծայրը մի քանի «Գեգեչկորի» կապեց, դեյ-բայի գրպանը մի քիչ չիբ լցրեց (գուցե պետք գար՝ ինչպես խրատել եր Արտեմը) ու գնաց Հավլարարի կամխասարխատը: Նա գիտեր, վոր դեռ վաղ է, բայց շուտ գնաց, վոր «փոքրերին» տեսնի, իր ցավը պատմի, մինչև «մեծի» դալը: Մինչև ժամի տասն սպասեց, վոր «խնդիր գրողին» տեսնի, վորովհետև հերթապահն ասել էր.

— Եղպես բանի համար խնդիր պիտի գրվի. առանց խնդրի, բան չի դուրս գա:

Մի քիչ հետո խնդիր գրողը յեկավ: Յերկար, բարակ բեխերով, նիհար, վոսկրոտ դեմքով ու մկան աչքերով մի մարդ էր, Նիկալայան շրջանի «պիսերներից», քթի վրա կարմիր բծերով:

Եվ ն կանգնեց նրա դիմացը, կոանալով սեղանին ու պատմեց մեկ-մեկ:

Գրագիրը ձախ ձեռը դրեց թշին, արմուճկը սեղանին, մատներին մեջ ծխախոտը ցցած, աչքերը խուփ լսեց նրան. ապա գրիչը վերցնելով, սկսեց գրել, տառերին յերկադ գարդարուն պոչեր ավելացնելով: Արկղը քաշեց, յերկու մարկա հանեց, մարկայի փողը Եվայից ստանալով գցեց արկղը, հրեց ներս, լեզվով ու լորձուճուտ շրթունքներով թրջեց մարկաները, կպցրեց թղթին, ապա շեղակի նայելով Եվային, հարցրեց.

— Գրել գիտե՞ս:

— Վարտեղից գիտնամ, ցավդ տանեմ, — պատասխանեց Եվան Թաշկինակի ծայրը արձակ ձեռի մեջ

սեղմելով: Գրագիրը կողքի մարդուն ստորագրել ավելց
 ավասն անզրապիտության խնդրատույնս, ծախց թուղ-
 թը, պարզեց եվային, մյուս ձևով յերկու մտաբ
 ցցած մեկնելով զեպի թաշկինակի ծայրը:

Եվան յերկու հատ «Գեղեցկորի» գրեց նրա առաջ
 ու թուղթը վերցրեց:

— Մտիւր եղ սենյակը, տուր սեղանի մտ նըս-
 տած ազին:

Եվան ներս մտավ, թուղթը ավելց ու կանգնեց:
 Հերթապահը թուղթն ընդունելով, ասաց.

— Կարող ես գնալ:

Մյուս որը Եվան յեկավ պատասխանի: Յերկար
 սպասեց: Ասացին, վոր պատասխանը պիտի ստանա
 դիտավոր կամխարխափաց:

Մյուս որը Եվան գնաց դիտավոր կամխարխափա
 — ախ սեղը, վորտեղ յեղել եր առաջին սըր:

Ասացին՝ «Յերեք որից հետո արիս:

Եվան ախուր հառաչեց, բայց միտածամանակ
 կարծես ուրախ յեղավ, վոր յերեք որ «պոլիցի» յերես
 չի տեսնելու, մյուս կողմից կկարողանա շաղաց գնալ
 ու յերեխաներին կարգի դցնել: Ել Գորի, կամ Աամ-
 արեղի գնալու մտտին չեր մտածում:

Յերեք որից հետո գնաց: Ասացին, վոր այդպիսի
 թուղթ չի ստացվել: Նորից գնաց Հովարարի բաժան-
 մունքը. ասացին՝ վաղուց ուղարկել են:

Վե, երորդ՝ որը գնաց կամխարխափա: Ուղեց մի-
 լիցիպակտին տեսնել. այնտեղ չեր. ողնականին
 ներկայացավ:

Ողնականը ստատիկ բարկացավ ու ասաց, վոր
 միլիցիան այդպիսի բաներում չի խառնվում, ասար

տեղից յեկողին մուտքի արտոնաթուղթ տալը միլի-
ցիայի գործը չէ. պիտի դիմել «հատուկ ջոկատին»
(«սոսորի սորյազին»):

Այդ որն էլ կորավ:

Յերեկոյան Եվան զնաց Սալոմեյի մօտ, վոր Սի-
կոյին տախ՝ դուցե նա մի ճար անիւ Սալոմեն տխուր
ու անհանդիստ եր յերևում: Յերբ իմացավ Եվայի
պատմությունը, զոգուլեց սաստիկ ու դառն անեծք-
ներ թափեց միլիցիայի, «հատուկ ջոկատի» ու ամբողջ
կառավարության հասցեյին: Ապա քիչ հանդարտվելով,
պատմեց, վոր յերեք որ առաջ կես զիշերին յեկել են
իրենց տունը խուզարկել, տակն ու վրա արել, ուզե-
ցել են Սիկոյին տանել: Սիկոյի ընկեր բանվորներէից
10 հոգու հենց գործարանում բանելիս ձերբակալել են
ու բանտ տարել: Լավ է, վոր Սիկոն մի շարաթ առաջ
թաղնվել եր:

— Հիմի նա՛ քաղաքումը չի, ասաց Սալոմեն
խորհրդավոր ձևով, բայց չտեսց թե ուր է զնացել:
Միայն խոսվածքից յերևում եր, վոր իր յերկյուզն
այնքան էլ մեծ չե: Խոստացավ Եվայի հետ զնալ:

Հաջորդ որը Եվան ու Սալոմեն հարց որ փորձով
իմացան «սոսորի սորյազի» տեղը ու բարձրացան Սո-
լուակի Վոյսրպտուլտ սանդուխտով վեր յելան. յե-
րեք գուռ կար. յերկուսը փակած, մեկը բաց. այս
դոնով ներս մտան: Միջանցքում տարուրեախ վրա
նստած եր մի յերիտասարդ՝ արյունոտ աչքերով, մաու-
զերը կողքից կախ: Մյուս կողմը մի մեծ սրահ եր յե-
րևում, վորտեղ փայտե բարձր ճազերի յետևում իրար
վրա թափթիված, պառկած կամ նստած էյին բան-

մաթիւ յերիտասարդներ, զինչորական տարագով, մի քանիսն եւ քաղաքացիական զգեստով:

Սրանք դասալիքներ եյին, վորոնց զանազան կողմերից, թագասացնրից քաշել բերել եյին, իրենց զընդերն ուզարկելու համար.

Հերթապահ յերիտասարդն իմանալով, վոր պետին են ուզում տեսնել, ասաց.

— Նսոր ընդունելութուն չունի, կարող եւ պատահել՝ իրիկնապահին դա, թե կուղեք՝ իրիկնապահին յեկեք: Գարձան տուն եւ սպասեցին մինչև իրիկնապահ:

Իրիկնապահին զնացին: Հենց նոր պետը յեկել եր ինչ-վոր կարգադրութուններ անելու եւ ինչպես յերևում եր մաքուր ածելած զեմքի ու խոշոր, փայլուն աչքերի արտահայտութունից եւ՝ ուրախ եր եւ՝ բարկացած:— Այն վիճակի մեջ, յերբ մարդ արամազիր եւ շատ խոսել, բարձր ձայնով, համ կատակել, համ հայնել:

Ատրճանակը կողքից կախ, աջ ձեռքի կարն ու մալից մատները դուրս ընկած վորի վրա, գտնին խրած, յերկու զինվորականի հետ խոսում եր տաքտաք նայելով զէզերախրների կողմը:

Նվան ու Սալոմեն մտեցան: Նվան զլուխը կախ զցեց, Սալոմեն լաշակի տուտերը քաշեց ու առաջ անցավ:

Պետը զարմացավ, թե վճրտեղից բաժն այս կանայք, ու բաժն ձայնով հարցրեց.

— Ո՞վքեր եք. ի՞նչ եք շինում եստեղ:

Սալոմեն ճզնելով ժպիտ բերել յերեսին, ասավ—

— Ցավդ տանեմ, խնդիր ունի ես պատավը:

Նվան սկսեց պատմել: Պետք լսում եր կարծես
անտարրեր, վորովհետև ուրիշ կողմ եր նայում. բայց
յերբ Նվան հասավ պատմության այն տեղին, թե իր
մարդուն ուզում են Յերևան ուղարկել, հանկարծ նա
դուրս պրծած աչքերի վրայից կոպերը լայն բաց ա-
րավ, աչքերը չոնց նրա վրա ու գոռաց.

— Վոչ թե Յերևան, այլ եդտեսակներին պիտի
կտոր-կտոր անել, Քուռը ամել. թե չե՛ միկնույն ե,
ուր ել ուղարկես, ելի դայու յեն, մեր յերկիրն ապա-
կանեն: Իրանք բալլեիկի խոլերի բացիլներով թունա-
վորված, ուզում են խոլերը վրաստանի շանը զցել:

— Ախր, ցավդ տանեմ...— փորձեց խոսել Նվան:

— Վոչ թե նրան, հայա քեզ ել պիտի քշել ես-
տեղից, — ընդհատեց նրան «նաչալնիկը» կատաղի ձայ-
նով. — բոլորիդ ել պիտի քշել — Ու շուռ գալով, միա-
ցավ իրանից հեռացած ընկերներին ու զնաց հակա-
ռակ կողմը:

Սալոմեն համարձակ մեջ ընկավ, նրա յետևից
զնայով:

— Ախր, ես նաչար կնկա բանը վճնց կլինի: Են
մեր մարդը թնչ գործ ունի բալլեիկների հետ: Գոր-
ծով քաղաքից դուրս եր զնացել, հիմի ուզում ե տուն
դառնա: Ընտանիքը սովից հո չի՞ կոտորվելու: Մի
թուղթն թնչ ե, մեծ բան է. գրի, թող իրավունք
տան տուն գալու:

— Եդ իմ բանը չի, ասաց պետք, ուսի վրայից
բառերը շարտելով նրան: Մինիստրի գործն է հրաման
տալը. մինիստրի մոտ զնացեք: Ու ինքն շտապ հեռա-
ցավ:

Հերթապահը մուտրված Եվային ու Սալոմեյին՝
 դուռը ցույց ավելց ու համարյա հրելով, շտապեցրից
 գեղի դուռս:

VI

Այլուրի մեյդանում, յարմարեցանում ու Հավլա-
 բարի բազարներում մի հայտնի անձնավորութունն
 կար:

Մի գեր, հաստավիղ, ուռած փորով մարդ. բարձր
 կեղտոտ փողպատով, սյուրաուկով, կաշվե պուրտֆելը
 պատուհլու շափ լիքը՝ կանն տակին, ամեն որ կտես-
 նեյիր նրան այդ բազարներից մեկն ու մեկում:

Յորեն եր ծախվում, յուղ կամ հմփ՝ գլխին կանդ-
 նած եր: Մեկ՝ ձևը խրում եր ջվալը, ցորենը կամ
 դարին բռնով վերցնում, ափի վրա նայում եր. մեկ՝
 մտաք կոխում եր յուղի ամանը, քերտնը պանում.
 մեկ՝ հաջի եր վերցնում ուռած շրթունքներով փչում
 թևի տակը, միսը անտղելու, կամ մտթալն եր կծում
 համը տեսնելու...

Չեյիր իմանում՝ առնող ե, ծախող ե, միջնորդ ե
 — թնչ մարդ ե, ինչնով ե զբաղվում: Գյուղացիք նրա
 պորտֆելին ու համարձակ շարժումներին նայելով,
 հարծում եյին բազարների շերտակացուն՝ ե, քաշվում
 եյին նրանից: Բոլոր միլիցիոներները հին ծանոթ
 պատվավորի պես եյին վարվում հեալու իսկ յերբ բա-
 զարում տերտեր կամ սպեկուլյանա վաճառականներ
 եյին պատահում նրան, աշխույժ ու քաղցր մասլահա-
 թի եյին բռնվում հեալու իր հեա խոսելիս՝ «Ջումշուղ
 Մինայիչ՝ եյին ասում. իսկ նրա մասին խոսելիս՝ վոչ
 անուն ե վոչ ազգանուն—կոնչում եյին տարակատա՞»

Տարբերելու համար մյուս նման ասրլահատներից՝ ժողովուրդն ասում էր՝ «Շեյթան բազարի արլահատ»։
հետո կրճատ ձևով սկսեցին կանչել՝ «Շեյթան արլահատ»։

Ահա այս Շեյթան արլահատին Արտեմն ել երճանաչում։ Լսելով Եվայի ու Սալումեյի պատմությունը, Արտեմը խոստացավ բանը գլուխ բերել, նրանց խոսակցության ժամանակ հետզհետե մտքի առաջ պատկերացնելով Շեյթան արլահատի պերճախոս լեզուն ու կռան տակի պորտֆելը։

Արտեմն իջավ «թուրքի մեյդանը», Զուճուղ Մինայիչի թևից քաշեց ու միասին մտան «պաղպալը»։ Յերկու հատ ամեծ ճանի» գցել տալուց յետո Արտեմը նրան պատմեց գործի եյությունը։ Հենց այդտեղ Զուճուղ Մինայիչը ֆսֆսալով պորտֆելը բաց արավ, մի թուղթ դուրս քաշեց, նշանակեց անուն ազգանունը, մի շարք տեղեկություններ, և քացախով սելյոդկան ու պինդ յեփած ձվի պատառը բերանը դնելով, պատվիրեց մյուս որը գալ «խնդիրը» տանելու։

— Ենպես մի «պուաշենի» գրեմ, վոր Ռամիշվիլին չե՛ ինքը ժորդանիան ել ել կտրած մայիլ մնա։

Հաջորդ որը Արտեմը ուրախ - ուրախ, ծալած թուղթը ձեռով ծոցումը բռնած բարձրանում էր Շիրաջխանեն։

Եվան խնդրագիրը վերցրած գնաց «մինիսարի մոտ»։ Ասացին՝ «Գալավինսկու կողմն ես։ Ոպերային թատրոնի կողքին, Ռուսթավելու պողոտայից դեպի աջ մի փողոց մտավ և ձախ կողմի մեծ շինության դռան առաջ կանգնեց։ Այդ դռնով բազմաթիվ մարդիկ ներս եյին մտնում ու դուրս դալիս, կարծես այդ տու-

նը հրդեհ եր ընկել, կամ նշանավոր մարդ եր մեռել: Գուրաք, դռան մոտ, սանդուխքների վրա և վերի նեղ միջանցքներում լիբը միլիցիոներներ եյին:

Նվախին ներս թողին: Բարձրացավ վերև. հարցրեց ներքին գործերի մինիստրի սկանցիլարը, այստեղից այնտեղ ցույց տալով, նրան սեղարկեցին մի ընդարձակ սենյակ: Նվան ներս մտավ և չորս կողմը նայելով շփոթվեց: Պատերի յերկարութամբ սեղաններ եյին գրված թղթերով ու գրքերով, սեղանների շուրջը աղամարդիկ ու կանայք շարված, գրում եյին կամ խոսում: Յերկու տեղ չխշխկում եյին գրամեքենաներ: Այդ չխշխկոցները խառնված կիտաձայն ու փսփսուկով յելնող խոսքերի հետ, մի ընդհանուր բարձիւր եյին կազմում: Նվան մտակցով մի սեղանի, թուղթը մեկնեց այնտեղ նստած աղջկան: Աղջիկը ձեռով ցույց տվեց դիմացի սեղանը: Նվան մջտեցավ, թուղթը պարզեց. մի դեռատի, սիրունադեմ, նիհար ու զունառ աղջիկ վերցրեց թուղթը, բաց աբավ, գրեց բաց մատյանի կողքին ու նայելով թղթին, սկսեց գրել մատյանի մեջ, հերթական համարը նշանակելով խնդրագրի վրա:

Նվան լուռ սպասում եր:

— Կարող ես գնալ, ասաց աղջիկը, առանց նայելու նրան:

— Բա մինիստրին չեմ տեսնելու, հարցրեց շփոթված Նվան:

— Չե, «մինիստրը» ժամանակ չունի, ասաց որիորդը շեշտելով «մինիստր»-ի ավերոդդ աեռ-ն, և նայելով նրան ու ծալտալով այնպես, ինչպես ուսու-

ցիչը կժպտար աշակերտի մանկական միամիտ հարցի վրա:

— Բա պատասխանը հիմի չի լինելու:

— Պատասխանի համար կգաս ուրբաթ որը,—
ասաց աղջիկը ու գրիչը վերցնելով, խորասուզվեց
մտայանի մեջ:

Յվան դպաց, վոր որիորդի գլուխը ել չի բարձ-
րանալու գավթարից, հոգոց հանեց ու շուռ յեկավ:

Սանդուխճներից իջնելիս հաշվում էր Յվան՝ «ի-
րեքշարթի, չորեքշարթի, հինգշարթի, ուրբաթ... ես
չորս որ, ետր ել հաշվենք հինգ ձր... հինգ որ ել պի-
տի սպասենք... Խնչ ելավ շրատար Ղազարի հալը հի-
մի—սովից մեռնի, ուղարկեցին ուրիշ աճղ, հիվան-
դացնի... մի գիտե՞՞... Ու հիշեց ամուսնու ասածը՝
«Շուռը գնաց դասաբխանեն, թե վոտ բերի, իր վոտը
կարեցին»:

Ուրբաթ որը Յվան սանդուխճները բարձրանա-
լով, մտավ գրասենյակը՝ և դեմուդեմ գնաց ծանոթ
աղջկա մոտ:

— Քո խնդրի պատասխանը կստանաս № 64 սեն-
յակում,— ասաց նրան որիորդը և նկատելով, վոր նա
չհասկացավ իր ասածը, մի թղթի կտորի վրա գրեց
այդ համարը, ապա մի ուրիշ թղթի վրա՝ նշանակելով
խնդրագրի №-ը, ավեց նրան ու խրատեց.— այստեղից
վոր դուրս գաս, կծովես դեպի ձախ, մինչև կարիգուրի
վերջը կգնաս, ես նոմերը ցույց կտաս ենտեղ կանգ-
նած տղային, ներս կմտնես ու ես մյուս թուղթը կը-
տաս ենտեղ նստած աղջկան:

Յվան այդպես ել արավ: Մտավ մի փոքրիկ սեն-
յակ, վորտեղ յերկու սեղան կար: Սեղաններից մեկի

մոտ նստած եր զեղձան զանգուրներով, յերեսն ալլուրուտ, շրթունքները ալ վարդի նման մի ազլիկ թուզթը մեկնեց նրան: Ազլիկը վերցրեց, նայեց. ապա առաջն անգամ թղթերի կույտը խառնելով ու անտղելով, սասց.

— Բո թղթի պատասխանը գեռ չկա:

— Ապա յե՞րբ կլինի, յես քո անուշին մեռնեմ. ախր հողիս զուրս եկավ զնալ-գալով. ես հինգ որ ե՛ թուզթը ավել եմ:

— Մի յերեք որից հետո արի:

Շեյթան արլակատից խորհուրդ հարցնելով, Արտեմը Եվային սասց, վոր եղ խնդիրը հնպիսի խնդիր չէ, վոր անպատասխան մնա. համա կարող ե ուշանալ: Շտապեցնելու համար լավ կլինի, վոր Եվան գնա «Սահմանադիր ժողովի» անդամ Տեր-Բարսեղովի մոտ, խնդրի՝ վոր նա մինիստրի հետ խոսի:

Ուրիշ ճար չկար. Եվան այդ ել արագ: Մամա Դավթի տակ, մի յերկար փողոցի վրա մի մեծ բակով տանն եր ապրում սահմանադիր ժողովի—անդամ Տեր-Բարսեղովը:

Հիսուն տարեկանի մոտ, յերկար մորուքով, բարակ գիմազձեղով, անբտերի հայացքով մի մարդ եր Տեր-Բարսեղովը:

Առաջուայան թեյն եր խմում, յերբ նրան իմաց տվին, վոր մի կին թախանձագին խնդրում ե ներկայանալ նրան:

Զհամարելով պաշտոնական այցելութուն, նա թույլ տվեց, վոր Եվային ներս կանչեն:

Յերբ Եվան դռն մոտ, աթոռի ծայրին թեթե նստած պատմում եր նրան իր գլխին յեկածը, Տեր-

Բարսեղովի անտարբեր դիմագծերը հավաքվում էին ու փոքրիկ կնճիռներ կազմում:

Հոգեբանը դուցե կարողանար կարգալ նրա յերեսին հավաքվող կնճիռների մեջ այն հարցը, թե՞ «Այդ նյութի մասին մինիստր Ռամիշվիլու հետ խոսելն իր սպառաշի համար լավ թե վատ հետևանք կունեննար»: Հիրավի, նա այդ կնոջը լսում էր, կարծես առանց հասկանալու նրա ասածներն ու մտածում էր այն մասին, թե Սահմանադիր ժողովի անդամությունն իրեն ինչպիսի արտոնություն է տվել ու հարմարություններ ստեղծել փարթամ ու հանգիստ կյանք վարելու, և թե վճրքան դժվար կլինե՞ր ապրուստը, յեթե ինքը զրկվե՞ր Սահմանադիր ժողովի անդամի բարձր կոչումից ու մանավանդ բարձր ռոճիկից և պարապեր ուսուցչությամբ կամ հաշվապահությամբ, ինչպես առաջ էր...

— Լավ, յես կխոսեմ, — ասաց նա, թեյի բաժակը ցած դնելով ու վոտի յելնելով, կարծես հասկացնել ուզելով պառավին, թե ժամանակ է դուրս գնալու:

— Գու ցավը տանեմ, — ուզեց մի քանի խոսք ել ասել Եվան, բայց նա թույլ չտվեց.

— Լավ, լավ, հասկացա, դեղի ջան, միամիտ կաց. կաշխատեմ. այս յերկու որը ժողով ենք ունենալու, մինիստրին կտեսնեմ... — Ու դուռը բաց արավ Եվայի առաջ, քաղաքավարի ու ժպտալից:

«Ա՛յ ձեր քոքը կտրվի, թե դուք մարդ եք ու խալիս եք կառավարում հա՛...» Մտածում էր Եվան դառնիվայր փողոցի խորդուրորդ մայթով իջնելիս:

Յերեք որ տնց Եվան դնաց. բայց ելի պատասխան չկար: Ել Սալոմեյին չե՞ր խնդրում հետը գալու,

կամ իրեն ողնելու, վորովհետև Սալոմեն սաստիկ հուզ-
ված եր ու մտաաանջ. վերջին սրերը մի քանի ան-
գամ յեկել էյին Սիկոյի սահանջի և սպառնացել
էյին, վոր յեթև Սիկոն կամովին շուս աշխարհ չը-
գաս, կդանեն՝ կկախեն, իսկ պառավին բանտում կը-
փակեցնեն: Եվան մենակ սկսեց ամեն որ գնալ գրա-
սենյակ. նույնիսկ որ յեղավ, վոր յերկու անգամ մը-
տավ ու հարցրեց զեղնամաղ աղջկան: Այդ աղջիկն
արգեն նրան ճանաչում եր. հենց վոր նա ներս եր
մանում, որիսրզը ձեռը բարձրացնում եր ու նշան ա-
նում, վոր չկա:

Ութերորդ սրը, յերբ Եվան ներս մտավ ու սպա-
սում եր, վոր աղջկա ձեռի սովորական շարժումը կը-
տեսնի, գարմացավ, վորովհետև սրեարդն իր սիրուն,
խաժ աչքերը զցեց նրա վրա ու ձեռը տարավ զեզի
թղթերը: Եվան ուրախ-ուրախ մտանցավ:

Գրագրուհին բաց արավ Եվային ճանոթ խնդրա-
գիրը, ինչ-վոր բան զրեց առաջը գրած մեծ մատչանի
մեջ ու գարձավ նրան.

— Անունդ կարճդ ևս զրե:

— Չե, ցավդ ասնեմ:

— Դե գրուց մի մարդ կանչի:

Եվան դուրս յեկավ ու հենց զուան մոտ կանգնած
մի յերիասարդի կանչեց, վորը ներս մտավ ու մա-
սյանի մեջ ստորագրեց թղթի ստացման մասին:

— Առ քո թուղթը: Այ, մինիստրն ի՞նչ և զրե
խնդրագրի վրա. — ասաց նա ցույց տալով թղթի վե-
րի ձախ անկյունում մակագրութունը՝

Պահո յտճցան — (Ուարի ևթքվաս)

Այսինքն՝ «Մերժելու»

Մի սև ամպ կարծես յեկավ ու ծածկեց Նվայի աչքերը... Նրա սիրտն սկսեց թփթփալ, ինչպես մի դիք սար արագ բարձրանալուց հետո. կողքերում ծակոց, ստամոքսի մեջ այրոցներ զգաց. գլուխը ծանրացավ ու տաքացավ...

Զիմացավ ինչպես իջավ սանդուխտներով, ինչպես անցավ Ռուսթավելու պողոտան, Մուխրանյան կամուրջն ու Ս. Կարապետի յիւր։ Այդ յիւր գլխին, զորանոցների մոտ միայն զգաց, վոր ծնկները ծալվում են, դժվարանում և առաջ գնալ։ Զորանոցի պատի մոտ, ջրի խողովակի տակ դրած՝ մեծ քարի վրա նըստեց ու թուղթը թաշկինակի մեջ ամուր փաթաթած ծոցը խրեց, կարծես սրտի վրա ամուր պահելու և չըկորցնելու համար. ապա դեյրի փեշը աչքերին տանելով, սկսեց ձեռված յերեխայի նման հոնգուր-հոնգուր լաց լինել։

«Ո՛ւր գնա. ի՞նչ ասի յերեխաներին. ի՞նչ և սրանից հետո իր կյանքը։ Ինչի՞ համար ապրի, ինչի՞ համար պահի թոռներին, տանջանքներով մեծացնի։ Չէ՞ վոր նրանք ել պիտի պոլիցիայի, ռուսերի ստրյաղիս, «սև ժողովի» անդամների ու մինիստրի ստրուկները լինեն, մատների մատմտոցով Գաբոնների խանութները ու տները լցնեն... Արժե՞ դրա համար ապրել ու ապրեցնել։ Զգառնա՞ արդյոք յետ, այդ թանկագին թուղթը ծոցումը, Մուխրանի կամուրջից իրեն ցած նետի՞ս։

Քսի մտապատկերը քաշում եր նրան, ինչպես ոճի թովչանքից կծկված ճագարին, վոր նրա բերանն և մտնում աչքերը խփելով։

Բայց հանկարծ թռուները պատկերացան նրա առաջ, ինչպես ճնճուկի ձագերը, յերիզավոր կառուցները բաց, լեզուները զուրս, ճվճվալիս: Պիտի նրանց տեսնել. ես քսան որից ավելի յե, ինզճերը անտերանտիրական, սոված ու ծարավ մնացել են: Թե վոր Սալամեն ու Արամեն ել չլինեյին. հիմի նրանք վազուց մեռած կլինեյին:

Նվան վեր կացավ ու տուն շատպեց:

Ջարդված սրտով յերբ դուռը բաց արավ ու ներս մտավ, տաշանքից քիչ մնաց վայր ընկներ: Աչքերը կկացելով, ապա արագ բաց ու խուփ անելով, դիտեց տարակուսած և մի բառ միայն կարողացավ բերնից թոցնել.

— Վույ քա...

Այնտեղ, Մանուշի ու Ժորիկի մեջ տեղը, վոքորիկ Կուլային դողի մեջ յերկու ձեռքով խտատած, նրստած եր կուզը զուրս պցած ուստա Ղազարը՝ մաղափալած, ցամաք, տանջված դեմքով, վորի վրա սակայն խոր ընկած աչքերը մի տեսակ ուրախութեան ու յերջանկութեան փայլ եյին արձակում:

Նվան ուշքի յեկած, շալը դեն դցեց ու վրա վազեց ազադակելով:

— Այ մարդ, դու ետեղ թնչ ես շինում. թնչպես եկար. յես ետեղ մեռա տանջվելով. չե՞ վոր մինխտերը եռարի եթքվասն ասեց, դու վոնց քաղաք մտար:

— Վոնց եկա... ասավ Ղազարը, բռունցքով բեխերը դրստելով ու շրթունքների մեջ առնելով Կուլայի ամբողջ թուղը:

— Խաղալով եկա, մինխտերի վազոնով եկա... Կանդուկտոր Պետրեն թագուն բերեց. յես նրա

հողուն մատաղ Մտցրեց վագոն, իր փոքրիկ կուպեյի
 դուռը կողպեց վրես ու ասավ: «Նստի, թե վոր քեզ
 զանեն ևստեղ Ռամիշվիլու թաղիներն ու բերդը զցեն,
 ինձ ել թող կախեն. նրանց թուկից վա՛նեցող չկա. յես
 դրանց զեղի սուղն անիծեմ...»

VII

Անցավ մի քանի ամիս: Ղազարն սկզբում վախ-
 վըխելով, բայց հետո ավելի համարձակ տանից դուրս
 եր գալիս, աշխատում եր Եվայի հետ տան ցավը հո-
 գալ, հույս հունենալով, թե վորդուն յերբևե կտեսնի:

Մի որ Ղազարը տուն յեկավ մտառու զեմքով,
 շավարի զրոյանից հանեց հին, մաշված պորտմանը,
 բաց արավ և այնտեղից խնամքով ծալած մի թուղթ
 դուրս բերեց ու Մանուշին կանչելով ասավ.

— Ապա, կարդա, Մանուշ ջան, մի սիրտս հո-
 վանա:

Մանուշը թուղթը դրեց ճոճուցող տաբուրետին,
 ձեռով լավ հարթեց ու քիթը համարյա կպցրած թըղ-
 թին, մատը տողերի տակ տանելով, սկսեց կարդալ.
 մեջև մեջ բառեր թողնելով.

«...Ժա...մա...նակը հասել է, բան...վորն ու
 դյու...ղացին վոտի կանգնելով կխոր...խոր-տակեն թա-
 վազներն ու կապ...ի.տա...լիս...տ.ներն լուծը...»

Ու յերբ հասավ այնտեղին, վորտեղ ասված եր
 «կրկորչեն նրանց հավատարիմ շները», կանգ առավ
 շունչ հավաքելու, ձախ մատներով աչքերը արտրեց
 ու կմկմացրեց «...մեն... մեն... մեն...»:

— Մենչկիկները, վրա բերեց Ղազարը, փղձկա-

լով ազլուխը աչքերին տարած ու ավելացրեց սրտալի
թափ ձայնով.

— Կկորչեն ժողովրդին ծվատող շները, աղքատ
խալիքը կաղատովի դժոխքից.

1931 թվի փետրվարի 24-ին, լույս 25-ի գիշերը
Թիֆլիսում խորհրդավոր գործողություններ եյին կա-
տարվում:

Յերկինքը մեծ փաթիլներով ձյուն եր թափում
յերկրի վրա ու Թիֆլիսի աններն ու փողոցները ծած-
կում հասա շերտով: Բաղաքից ավտոները, կառքերը,
ֆուրգոններն ու սայլերը պոնկեպուունկ լցված շտա-
պում եյին կայարան: Գնացքները ծանր բեռնավոր-
ված թանկագին կտորներով, վոսկեղենով, արծաթե
անոթներով ու շնչանավոր» մարդկանցով—... Կելա-
լով ու փնչացնելով, լույսերը մարած, սողում եյին
գեպի արևմուտք...

Բաղաքի փողոցներում հազիվ պլպլացող լապ-
տերների տակ պատերին ու սյուներին աշակերտներն
ու աշակերտուհիները թուուցիկներ եյին փակցնում:
Լքած զորանոցները, ցեյխաուղներն ու մթերանոցները
կողոպտվում եյին տկլոր ու քաղցած ամբոխի ձեռքով:
Ջինվորական պահակներն ու միլիցիոններները զենքե-
րը թափթփած անապարում եյին իրենց աները: Փո-
ղոցները լցվում եյին զինված բանվորներով, արհես-
տավորներով ու ուսանողներով: Իսկ արևելքից ու հա-
րավից Թնդանոթների ձայնը ավելի մոտենում եր:

Փետրվարի 25-ի առավոտը լույսի հետ լույսի
նման մի համբավ եր թռչում թե առած փողոցե-վո-
ղոց, անհ-տուն.—

— Մենչևիկները փախել են. բանվորների ու գյուղացիների զորքը բուլչևիկների ղեկավարութամբ մտնում է քաղաք...

Ամբողջ քաղաքը դուրս եր յեկել զիմավորելու և թամաշայի: Կարմիր բանակը հրացանակիր բանվորների հետ կարմիր դրոշակներով, յերաժշտության թնդալից հնչյունների տակ քաղաք եր մտնում: Բազմությունը ծափերով ու ովացիաներով զիմավորում եր նրան:

Նվան Սալումեյի հետ յերեխաների ձեռքը բռնած դուրս եր յեկել զիմավորելու, Կախեթյան հրապարակի մոտ մի փոողոցի անկյունում տեղ դրավելով:

Յեղանակը պայծառ եր, բազմության տրամադրությունը տոնական. բազմության մեջ սգավորի սըրտով ու կասկածոտ աչքերով նայում էյին արշավող զնդերին վաճառականները, բանկիրները և ամեն անսակ արտոնյալները:

Նվան ու Սալումեն ուշադիր հայացքով նայում էյին մեկը մյուսին հաջորդող զորասյուներին: Հանկարծ Սալումեն սփրթնած դեմքով, աչքերը լայն բացած ինչ-վոր աղաղակեց ու կանգնածներին բոթբոթելով, մայթի յերկարությամբ սկսեց վազել ընթացող զորասյուներն զուզընթաց:

Նվան շփոթվեց: Նայեց Սալումեյի յետևից և ապա հայացքը դարձնելով դեպի արշավող զորասյունը, դողդողաց ու քիչ մնաց վայր ընկներ:

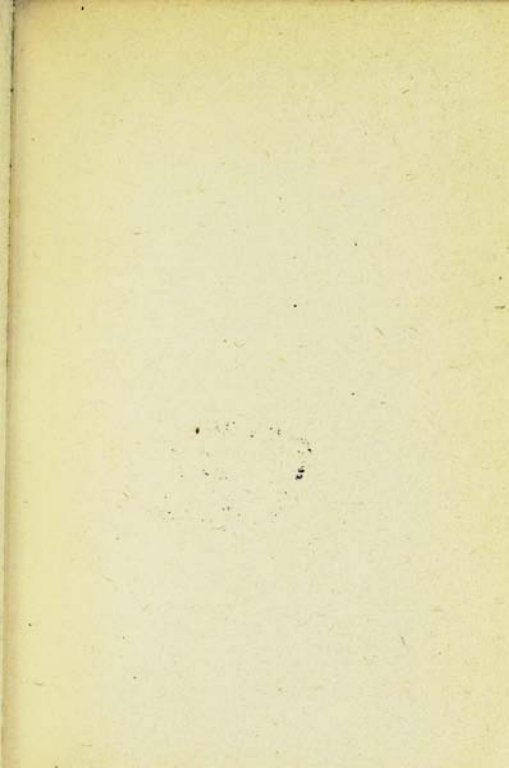
— Վճյ, յես քու ցավը տանեմ... — ասաց նու կերկերուն ձայնով ու կարծես պատրասավում եր թըռչել դեպի անցնող արտիլերիական վաշտը...

Այնտեղ, ձի հեծած, թնդանոթի առջևից ընթա-
նում եր Սիկոն իրանը գիք բռնած, բարձր հայաց-
քով, թուրը կողքից կախ: Իսկ զինամթերքի արկզի
վրա նստած եր կապլոն, շինելը հագին, թուրը կա-
պած, հպարտ հայացքը աջ ու ձախ նետելով...

Վրաստանի համար նոր կյանք եր բացվում...

Եվ այի ու Սալոմեյի համար նոր որ եր լուսա-
նում:

W. B. & Corp.

1936

Am. No. 32

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0043159

12

(12к)

ԳԻՆԸ
50
ԿՈՊ.

36 = 12

A 72

Арм.
2-33242

МАРГАР

ОТКАЗ

На армянском языке

ИЗД. ГАЗ. „ПРОЛЕТАР“